

Afb. 4. Reinhart Dozy, *Roggemaaiers*, 1926, olieverf op doek, Drents Museum, Assen.

de romantiek, zoals bij Julius van de Sande Bakhuyzen (1835-1925). Vervolgens het hoofdstuk 'In het dorp', met prachtige schilderijen van Max Liebermann (1847-1935). Simon Moulijn (1866-1948) maakte met nieuwe technieken gestileerde landschappen en parkgezichten. Daarmee liep hij in een nieuwe stijl voorop als modern schilder (Moulijn is de grootvader van ons lid van verdienste Freya Steffelaar-Moulijn). In 'Boerenleven', zien we een stralend werk uit 1926 van Reinhart Dozy (1880-1947) (de grootvader van onze vorige secretaris Reinier Dozy) [Afb. 4]. Ook het thema 'Veen en turf' leverde een reeks schilderijen op. Indrukwekkend is de explosie van kleuren in het expressionistische werk van de Groninger kunstenaars van De Ploeg, zoals Jan Altink, Jan Jordens en Jan Wiegers. Ook die Groningers trokken naar Drenthe. Het lag bij hen immers om de hoek.

Voorals kijkboek is het zeer de moeite waard. En voor Drenten, zoals ik, een feest der herkenning.

BOEKBESPREKING (2)

Lieske Tibbe

DRIE INTERIEURBOEKEN

Amsterdam - Interieurportretten van grachtenhuizen 1875-1945.

Auteurs: Jeroen van den Biggelaar, Esther de Haan, Martijn de Jong, Coert Peter Krabbe, Barbara Laan, Alexander Westra, Meindert Stokroos.

Zuid-Kennemerland - Interieurportretten van stadshuizen en villa's 1875-1945

Auteurs: Esther de Haan, Barbara Laan, Alexander Westra, Meindert Stokroos.

Het Gooi - Interieurportretten van villa's en landhuizen 1875-1945.

Auteurs: Marlieke Damstra, Annette Koenders, Barbara Laan, Laura Roscam Abbing, Meindert Stokroos.

Alle delen: Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij, Amsterdam 2017, www.stokerkade.nl
€ 19,50 per deel

Sinds 2007 doet de SHIA, de Stichting Historische Interieurs Amsterdam (www.historischeinterieursamsterdam.nl), onderzoek naar bijzondere interieurs in en om Amsterdam, vooral interieurs uit de periode omstreeks 1900 (ruim genomen).

Het meest recente project van de SHIA is 'Van grachtenhuis tot villa in het groen', ontwikkeld door Barbara Laan, interieurspecialiste en als zodanig zelfstandig onderzoekster en projectondernemer. Doel van het project is om bewaard

gebleven interieurs uit de periode 1875-1945 op te sporen in Amsterdam en in 'overloopp gemeentes' in Zuid-Kennemerland en Het Gooi. De naam 'Van grachtenhuis tot villa in het groen' suggereert al enigszins dat het hier om een proces ging: aan het begin van de periode woonden welgestelde Amsterdammers voornamelijk binnen de grachtengordel ('oud geld' had wel een buitenverblijf voor de zomer); later gingen zij zich vestigen in groene gemeentes waar riante, comfortabele villa's met tuinen aangelegd konden worden (en dan werd er kantoor gehouden in Amsterdam).

De geïnventariseerde interieurs zijn op allerlei manieren onderzocht: analyse van bouwonderdelen en decoraties, architecten en hun loopbaan, bouwplattegronden, verbouwingen en restauraties, maar ook oude foto's, eventueel overgebleven meubilair, geschiedenis van bewoners en hun bezigheden, wisselende gezinssamenstelling, personeel, en gebruik van de ruimtes. Hoe zouden we een dergelijk onderzoek kunnen noemen? Kunstgeschiedenis, architectuurgeschiedenis, interieur-geschiedenis, techniekgeschiedenis (de introductie van kunstlicht, stromend water, sanitair en centrale verwarming) sociale geschiedenis (de bewoners)? Het is eigenlijk een combinatie van dat alles, en dat maakt het resultaat afwisselend en charmant. Niet van alle woningen kon over al deze aspecten informatie worden gevonden, maar elk huis had toch wel iets specifiek. Het onderzoek is uitgevoerd door een team van professionals en vrijwilligers, studenten en freelancers. Erfgoedinstanties, gemeentes en particulieren hebben het ondersteund.

Sinds 2015 kon wie zich daarvoor op gaf op geregelde tijden een digitaal 'huizenportret' als resultaat van het onderzoek ontvangen. De drie nu

uitgekomen boeken zijn als het ware de kroon op het werk. Voor elk deel zijn tien van de al eerder digitaal gepresenteerde huizen geselecteerd. Criteria waren vooral: een nog bewaard gebleven oorspronkelijk interieur en relatieve onbekendheid bij het publiek; dit laatste zowel voor het verrassingseffect als om de belangstelling voor historische interieurs te bevorderen. Aan het 'verrassingseffect' zullen de vele fraaie foto's van interieurs die anders niet of weinig te zien zijn (fotograaf: Bert Muller) zeker bijdragen.

Amsterdam: het verbouwde grachtenhuis

Om te beginnen met de 'uitvalsbasis' Amsterdam: deze stad maakte vanaf 1875 een bloeiperiode door. In 1876 werd begonnen met het graven van het Noordzeekanaal; de bedrijvigheid in de haven nam toe; de industrialisatie zette door; dempingen en doorbraken bevorderden het verkeer; moderne gebouwen als handelskantoren, banken, verzekeringskantoren, hotels en

horecagelegenheden verzezen, evenals twee grote museumgebouwen, een concertgebouw, een nieuwe schouwburg en een nieuw gebouw voor de Rijksacademie. Kortom: Amsterdam werd een levendige moderne 'city', die veel nieuwe bewoners aantrok. Buiten de ring van het centrum was de stad dan ook decennialang één grote bouwput. De nieuwe woonwijken waren op enkele uitzonderingen na echter niet bestemd voor de vermogende elite, maar voor de middenklasse en de beter betaalde arbeiders. Het armste deel van de bevolking bleef tot in de twintigste eeuw veroordeeld tot de sloppen en stegen in het overbevolkte centrum. In tegenstelling tot wat beweerd wordt in *Amsterdam. Interieurportretten van grachtenhuizen* (pg. 16) trokken juist veel welgestelden daar uit weg, naar buiten.¹ Maar daarover meer in de twee andere boeken.

Wie bleef, maakte het zich comfortabel aan de grachten. Wie waren dat? Volgens de in dit boek gemaakte selectie: bankiers, handelaars, fabrikanten, advocaten, een architect en een beroemde fysiotherapeut. De laatste woonde even buiten de grachtengordel, in een nieuwgebouwd herenhuis aan de Amstel, tegenover het eveneens nieuwe Amstelhotel van waaruit hij zijn clientèle betrok. Vanwege de status van die gasten kreeg hij de bijnaam van 'vorstenwrijver'. In zijn in neo-renaïssancestijl betimmerde huis waren plafonddecoraties aangebracht van bewegelijk spelende kinderen, waarschijnlijk een verwijzing naar het belang van lichaamsbeweging en gymnastiek.

Ook in diverse andere huizen waren decoraties aangebracht die verband hielden met het beroep, of de afkomst, van de eigenaars. Verstrengelde initialen van echtgenoten sierden plafondlijsten en

schoorsteenmantels. Het valt op dat in de gekozen huizen de Art Nouveau (of Nieuwe Kunst) als interieurstijl vrijwel afwezig is. Uitzondering vormen de laatste drie van de behandelde huizen: Huis Caron aan de Keizersgracht, dat prachtige Art Nouveau ramen heeft en – heel uitzonderlijk voor een grachtenhuis – een Art Nouveau balkon over de volle breedte van het pand. Dan Huis van Ogtrop aan de Herengracht, voor een groot deel vormgegeven door architect Karel de Bazel (1869-1923) op basis van een rasterpatroon. Tenslotte Advocatenkantoor Grosheide aan de Keizersgracht, met een trappenhuis met abstracte glas in loodramen uit het Interbellum. De meeste huizen zijn gedecoreerd in neo-renaïssancestijl of neo-Louis XV en -XVI. Als er authentieke achttiende-eeuwse interieurelementen aanwezig waren, paste men graag met een neo-rococo interieur daaraan aan, omdat deze stijl als zeer representatief gold. Oudere onderdelen werden blijkbaar zonder bezwaar opgeofferd. En natuurlijk moest er verbouwd worden ten gerieve van modern comfort: verwarmingsketels, moderne WC's, stofzuigerinstallaties. De opkomst van dat moderne comfort wordt in alle drie de boeken in afzonderlijke hoofdstukken toegelicht.

Zuid-Kennemerland: vrije plattegronden langs de duinrand

De laatste decennia van de negentiende eeuw werd het wonen buiten de stad gemakkelijker door de aanleg van trein- en tramverbindingen en verbetering van het wegennet. Toen het contact met de stad gemakkelijker was geworden, kwamen de voordelen van het buitenleven duidelijker naar voren: men was verlost van de herrie op straat en de nabijheid van armelijke slopelingen; de woonlasten en vooral

de gemeentelijke belastingen waren veel lager dan in Amsterdam, en men had veel meer vrijheid in het bouwen. Ook bij een drastische verbouwing van het grote Amsterdamse grachtenhuis was men toch gebonden aan de rooilijn en aan de langgerekte plattegronden. Buiten kon men de vertrekken combineren naar eigen woonwensen, ze rangschikken rond een centrale hal, oriënteren op de zon of harmonisch laten aansluiten bij de natuurlijke omgeving, bijvoorbeeld een glooiende duinpan. Rieten daken of 'châletstijl' konden de omvangrijke villa's een landelijk aanzien geven. Over het bouwen voor de vermogende middenklasse in Kennemerland bestond al een zeer goede studie, *Villaparken in Nederland* door Jannes de Haan.² Dat boek richt zich echter uitsluitend op het exterieur: de aanleg van villaparken, de architectuur en de bijzondere plattegronden van de woningen. In *Zuid-Kennemerland. Interieurportretten van stadshuizen en villa's* wordt er binnengekeken, en wel in de huizen van bollenkwekers, een handelaar

in bouwmaterialen, een effectenmakelaar, een assuradeur, een notaris, een kapitein, een bankier en de directeur van de Nederlandsche Handel Maatschappij. In deze huizen was het ook mogelijk om een interieur uit één stuk te laten ontwerpen en in overeenstemming met de architectuur. De interieurs vertonen een combinatie van behaaglijkheid en representatie, en natuurlijk ook weer modern comfort dat hier meteen in de bouw geïntegreerd kon worden. Ook al zijn veel woningen gebouwd in een Engels geïnspireerde landelijke stijl, bepaald sober was het binnen niet. Er werd betimmerd, betegeld en beglaasd alsof het niet op kon. Een van de meest prestigieuze woningen was de grootschalige Villa Koningshof in Overveen, gebouwd door architect Abraham Salm (1857-1915); een van de meest bizarre de villa aan de Tooropkade op de grens van Haarlem en Heemstede, ontworpen door de bewoonster zelf, Alida van Waveren.

Het Gooi: landelijke rust dankzij de Gooische Stoomtram

De 'ontsluiting' van Het Gooi werd mogelijk door de aanleg van de Oosterspoorweg in 1874 en van de Gooische Stoomtram, waarvan in 1881 het eerste tracé werd geopend. Amsterdam, Bussum, Blaricum, Laren, Hilversum en de plaatsen aan de toenmalige Zuiderzee werden met elkaar verbonden. Evenals in Zuid-Kennemerland roken projectontwikkelaars hun kans om villaparken aan te leggen. Ook hier waren onregelmatige plattegronden, rieten daken (Villa Meentwijk in Bussum) en chaletachtige puntgevels (Villa Oud Holland in Bussum) in de mode. Ook deze huizen waren weer voorzien van rijkverzorgde interieurs, vaak in 'oudhollandse' stijl, waarbij vooral de van

architectuur vernieuwingen doorgevoerd worden die in woningen in de stad minder goed mogelijk waren. Zo heeft de route 'van grachtenhuis tot villa in het groen' tegelijk een conservatieve en een innovatieve kant. De drie boeken geven een fraai inkijkje in deze wooncultuur.

Noten

¹ Michiel Wagenaar, *Amsterdam 1876-1914. Economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik*, Amsterdam 1990, 47-56; Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2010, 41-52.

² Jannes de Haan, *Villaparken in Nederland. Een onderzoek aan de hand van het villapark Duin en Daal te Bloemendaal 1897-1940*, Haarlem 1986.

³ Zie ook: Jannes de Haan, *Gooische villaparken: ontwikkeling van het buitenwonen in het Gooi tussen 1874 en 1940*, Haarlem 1990.

rijk timmerwerk voorziene trappenhuisen opvallen. Populair als bouwtype werd ook een soort uitvergroete boerderij, zoals Huis De Bijlaker in Laren, gebouwd door architect Johan Wilhelm Hanrath (1867-1932). Dit sobere, maar schilderachtige type villa staat bekend als 'Gooise landhuisstijl'. Kunstenaars met een zeker socialistisch engagement, zoals Herman Gorter, Frederik van Eeden en het echtpaar Roland Holst gaven vanwege de 'sobere' uitstraling de voorkeur aan dergelijke woonhuizen.³ Hun woningen worden niet behandeld in *Het Gooi. Interieurportretten van villa's en landhuizen*, maar verder geeft ook dit boek weer veel te genieten (of te benijden) aan huizen en interieurs van de happy few.

De landhuisstijl geeft ook uitdrukking aan een nostalgisch verlangen naar ongerepte natuur en een geïdealiseerde, eenvoudige samenleving op het platteland. Er zitten zeker behoudzuchtige elementen in dit verlangen en in de daarbij passende architectuur. Tegelijk konden in deze

100 JAAR DE STIJL: ACTIVITEITEN EN TENTOONSTELLINGEN (SLOT)

Het jubileumjaar van De Stijl is uitermate lucratief geweest voor de toeristenindustrie, zo meldt het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) Holland Marketing. Het zou de Nederlandse economie 100 miljoen hebben opgeleverd, waarvan 75 miljoen dankzij buitenlandse toeristen. De hele manifestatie heeft volgens het NBTC 600.000 bezoekers getrokken. Vooral kleinere musea in de provincie (Amersfoort, Harderwijk, Drachten, Winterswijk) hebben een explosie aan bezoek gehad (juist daar zijn tot nu toe minder bekende aspecten en randverschijnselen van de stroming aan de orde gesteld).

Mondriaan: je ontkomt er niet aan!
Paviljoen Citymarketing in Mondriaan-stijl,
Eemlaan, Amersfoort.
Foto Eef de Hilster, 2018.

Niet overal was men onder de indruk. Zo wordt gemeld in het decembernummer 2017 van Cuyperbulletin, de driemaandelijke nieuwsbrief van het Cuypergenootschap (vereniging voor behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgoed), dat een complex van 52 naoorlogse Rietveldwoningen in Reewijk-Brug (ZH) op de nominatie staat om gesloopt te worden. Het gaat om één van de drie projecten voor sociale woningbouw van Stijl-architect Gerrit Rietveld. De woningen hebben een bijzondere plattegrond: het zijn om-en-omwoningen met een gelijkwaardige voor- en achtergevel, die elkaar afwisselen. Rietveld vond het ontwerpen van kleine, compacte woningen een uitdaging, en het winnen van ruimte door middel van in elkaar grijpende plattegronden was één van zijn oplossingen. Het Cuypergenootschap heeft protest aangetekend tegen de voorgenomen sloop en bepleit renovatie in combinatie met eigentijdse eisen van duurzaamheid.

In Rond 1900 besproken en nog lopende tentoonstellingen i.v.m. '100 Jaar De Stijl':

Amersfoort -
Rietveldpaviljoen
De Stijl voorbij – Gerrit Rietveld en de jaren vijftig;
t/m 22 april 2019.

Otterlo - Kröller-Müller Museum
De mecenas en de 'verschaars';
t/m 2 april 2018.

